

Верховний
Суд

ОГЛЯД
судової практики
Касаційного цивільного суду
у складі Верховного Суду
у спорах щодо визначення
місця проживання дитини

Рішення, внесені до ЄДРСР
(грудень 2023 року – січень 2026 року)

Зміст

1. Особливості вирішення спорів про визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану	5
1.1. Щодо вирішення спору про визначення місця проживання дитини, яка перебуває за кордоном	5
1.2. Щодо вивезення дитини за кордон через військову агресію за згодою одного з батьків	7
1.3. Про обов'язок повідомлення іншого з батьків щодо місцеперебування дитини під час воєнного стану	8
1.4. Щодо визначення місця проживання малолітньої дитини незалежно від місця її реєстрації (перебування)	9
2. Щодо повернення дитини до звичайного місця проживання	11
2.1. Про відмову в поверненні дитини до країни постійного проживання за наявності ризику шкоди дитині	11
2.2. Щодо ухилення від виконання судового рішення про повернення дітей до попереднього місця проживання шляхом подання нового позову	13
3. Щодо врахування віку та думки дитини	14
3.1. З'ясування думки дитини щодо місця її проживання	14
4. Про роз'єднання брата / сестри при визначенні їхнього місця проживання	15
4.1. Про визначення окремого місця проживання брата / сестри	15
5. Щодо поділу батьківського часу	17
5.1. Про спільну опіку з почерговим проживанням дитини з кожним із батьків	17
5.2. Про вплив зміни місця проживання на стан дитини з особливими потребами (справу розглянуто у відкритому судовому засіданні з викликом учасників справи)	18
5.3. Оцінка висновку органу опіки та піклування про застосування почергового проживання дитини з кожним із батьків у сукупності з іншими доказами	20

5.4. Щодо визначення місця проживання малолітніх дітей з урахуванням їхнього емоційного зв'язку	22
5.5. Щодо умов застосування моделі спільної фізичної опіки над дитиною	23
6. Про відсутність спору між батьками щодо місця проживання дитини	25
6.1. Щодо відсутності предмета спору в разі наявності згоди між батьками про місце проживання дитини	25
6.2. Про відсутність підстав для позову щодо визначення місця проживання дитини при фактичному проживанні з батьком	26
7. Штучні спори, ініційовані з метою звільнення від виконання військового обов'язку	26
7.1. Щодо визначення місця проживання неповнолітньої дитини з батьком-військовослужбовцем	26
7.2. Щодо зловживання мобілізованим військовослужбовцем процесуальними правами при визначенні місця проживання дитини	29
8. Щодо забезпечення позову у справах про визначення місця проживання дитини	32
8.1. Про обмеження права виїзду дитини за межі України без згоди батька	32
8.2. Щодо зобов'язання одного з батьків забезпечити щоденне спілкування дитини з іншим із батьків	33
8.3. Щодо усунення перешкод у спілкуванні з дитиною як тимчасовий захід забезпечення позову	35
8.4. Про заборону зміни місця проживання малолітньої дитини в порядку забезпечення позову	36
9. Процесуальні питання у справах про визначення місця проживання дитини	38
9.1. Про обов'язок доказування у справах щодо визначення місця проживання дитини в іноземній державі	38
9.2. Про обов'язковість вирішення судом клопотання щодо опитування дитини відповідного віку	39

Перелік скорочень

Гаазька Конвенція, Конвенція 1980 року	Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980 в м. Гаага (Нідерланди)
ЄДРСР	Єдиний державний реєстр судових рішень
ЗСУ	Збройні Сили України
КЦС ВС	Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду
МОУ	Міністерство оборони України
МЮУ	Міністерство юстиції України
ОП КЦС	Об'єднана палата Касаційного цивільного суду
СК України	Сімейний кодекс України

1. Особливості вирішення спорів про визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану

1.1. Щодо вирішення спору про визначення місця проживання дитини, яка перебуває за кордоном

Факт проживання дитини за кордоном (незалежно від того, чи вивезена дитина за кордон до звернення до суду з позовом про визначення місця її проживання, чи після) не впливає на вирішення судами України спору про визначення місця її проживання. Повернення дитини в Україну не є передумовою для вирішення спору між батьками про визначення місця проживання такої дитини. Проживання дитини за кордоном не є самостійною підставою для відмови у позові про визначення місця проживання дитини разом з одним із батьків в Україні.

Батько звернувся до суду з позовом до матері про визначення місця проживання спільного неповнолітнього сина разом із ним, мотивуючи тим, що сторони перебували у шлюбі, у якому народився син. Після розірвання шлюбу згоди щодо місця проживання дитини досягнуто не було. На момент звернення до суду дитина проживала з прабабусею (бабусею відповідача), оскільки мати виїхала за кордон та проживала за межами України. Позивач зазначав, що дитина має проблеми зі здоров'ям, а проживання з особою похилого віку та відсутність належної участі матері у її вихованні позбавляє дитину можливості нормального розвитку. На його думку, матір не забезпечує належних умов для виховання сина, тоді як визначення місця проживання дитини разом із батьком відповідатиме найкращим інтересам дитини.

Суд першої інстанції позов задовольнив, визначив місце проживання сина з батьком, мотивуючи тим, що обидва батьки піклувалися про сина, однак між ними виник спір щодо визначення його місця проживання. На момент розгляду справи мати вивезла дитину до Королівства Іспанія та не повернула її в Україну. З урахуванням обставин справи та висновку органу опіки і піклування проживання малолітнього разом із батьком відповідатиме його найкращим інтересам, забезпечить належне виховання та розвиток.

Апеляційний суд не погодився з висновками суду першої інстанції, рішення скасував, ухвалив нове судове рішення, яким у задоволенні позову відмовив, керуючись тим, що при розгляді справ щодо місця проживання дитини суди мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан, безпеку.

Верховний Суд у складі ОП КЦС погодився з висновками апеляційного суду з огляду на таке.

Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення (ст. 161 СК України).

Вирішуючи питання про визначення місця проживання дитини, суди мають враховувати об'єктивні та наявні у справі докази, зокрема, обстеження умов проживання, характеристики психоемоційного стану дитини, поведінки батьків щодо дитини та висновки органу опіки та піклування. Проте найважливішим у цій категорії справ є внутрішнє переконання суду, яке має ґрунтуватися на повній та всебічній оцінці всіх обставин в їх сукупності, оскільки не можна піддавати формалізму долю дитини, яка через те, що батьки не змогли зберегти відносини або домовитися, ризикує бути позбавленою щасливого та спокійного дитинства.

Верховний Суд у складі ОП КЦС погодився з висновками суду апеляційної інстанції, що позивач не надав достатніх належних та допустимих доказів на підтвердження необхідності визначення місця проживання дитини з батьком з огляду на інтереси самої дитини, які переважають над інтересами і бажаннями її батьків, а також, що в умовах воєнного стану в Україні дитині безпечніше залишатися з матір'ю у Королівстві Іспанія.

Також Верховний Суд у складі ОП КЦС зауважив, що визначення місця проживання дитини з матір'ю не позбавляє позивача батьківських прав та не звільняє його від виконання своїх батьківських обов'язків, що мають усвідомлювати обоє з батьків, спір між якими вирішено судом. При істотній зміні обставин сторони мають право ініціювати визначення іншого порядку фізичної опіки щодо дитини.

Нормами чинного законодавства України не передбачено імперативної норми про те, що перебування дитини за межами України є підставою для відмови у задоволенні позову про визначення місця проживання такої дитини. Більше того, зважаючи на положення міжнародних договорів щодо збереження юрисдикції судів України у питаннях батьківської відповідальності, очевидною є можливість вирішення справи про визначення місця проживання дитини саме національними судами.

Таким чином, сама по собі обставина проживання дитини за кордоном (незалежно від того, вивезена дитина за кордон до звернення до суду з позовом про визначення місця її проживання чи після) не впливає на вирішення судами України спору про визначення місця її проживання.

Проживання дитини за кордоном не є самостійною підставою для відмови у позові про визначення місця проживання такої дитини разом з одним

із батьків в Україні, а факт повернення дитини в Україну не є передумовою для вирішення спору між батьками про визначення місця проживання такої дитини.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду у складі ОП КЦС від 11 грудня 2023 року у справі № 607/20787/19 (провадження № 61-11625сво22) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116606725>.

1.2. Щодо вивезення дитини за кордон через військову агресію за згодою одного з батьків

Діти, вивезені з України за згодою батька / матері, у зв'язку з військовою агресією рф проти України, не підлягають поверненню в Україну, якщо перебування дітей у безпечному та стійкому середовищі разом з тим із батьків, з ким відповідними органами державної влади України визначено їхнє місце проживання, відповідатиме забезпеченню їх найкращих інтересів

Батько звернувся до суду з позовом до матері про визнання незаконним утримання дітей, зобов'язання повернути дітей, посиляючись на те, що на початку березня 2022 року мати разом з дітьми виїхала з України до Канади на підставі його нотаріальної згоди, яка була надана строком з 24.02.2022 строком на 1 рік, вказував на порушення свого права на участь у спілкуванні та вихованні його дітей. На час звернення до суду дітей батьку не повернуто, прохання про повернення дітей відповідач ігнорувала, відомості про точне місцезнаходження, місце проживання дітей, їх навчання, дозвілля та медичне обслуговування батьку не надавала. Зауважував, що одноосібне рішення матері змінити місце проживання дітей, не повертаючи їх в Україну, заподіює серйозної шкоди дітям, вони позбавлені можливості повноцінно проводити час і спілкуватися з батьком. Акцентував, що в регіонах постійного проживання сторін (Одеській і Кіровоградській областях) бойові дії не ведуться, школи, позашкільні дитячі установи, медичні заклади продовжують роботу.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, у задоволенні позову відмовив, мотивуючи тим, що факт постійного (звичайного) місця проживання дітей з позивачем в Україні до їх переміщення (утримування) останнім не підтверджено. Встановлено, що діти зацікавлені у довготривалому проживанні в Канаді, їх прагнення та бажання пов'язані з довгостроковими подіями, що відбуватимуться саме за місцем проживання матері, діти не потребують постійного перебування в Україні та, окрім того, зважаючи на введений з 24.02.2022 в Україні воєнний стан, а також підвищену загрозу для життя, фізичного та психологічного здоров'я дітей, а тому тимчасове перебування дітей разом із матір'ю в Канаді забезпечує якнайкращі інтереси дітей. Позивач має можливість спілкуватися з дітьми, знає про їх стан здоров'я, навчання та розвиток.

Верховний Суд погодився з висновками судів та зазначив, що перебування дітей у безпечному середовищі разом з тим із батьків, з ким відповідними органами державної влади України визначено їхнє місце проживання, відповідатиме наразі забезпеченню їх найкращих інтересів. Про наявність підстав для зміни визначеної рішенням виконавчого комітету Олександрійської міської ради Кіровоградської області форми батьківської опіки над дітьми (визначеного місця проживання дітей з матір'ю) або про наявність перешкод у спілкуванні з дітьми чи необхідність визначення порядку участі у вихованні дітей батько в межах цієї справи не заявляв та не доводив.

У цій справі не встановлено, що мати чинить перешкоди батьку у спілкуванні з дітьми, у тому числі за допомогою засобів електронного зв'язку.

Верховний Суд наголосив, в контексті забезпечення права дітей на спілкування з батьком, що батьки мають співпрацювати у забезпеченні належного контакту між кожним з них з дитиною, встановлення можливості спілкування та проведення часу.

Тимчасовий виїзд дитини за кордон не може нівелювати право батька на спілкування з дитиною, яке повинно реалізовуватися задля підтримання родинних відносин та емоційного контакту неповнолітніх дітей з батьком.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 25 вересня 2024 року у справі № 522/10087/23 (провадження № 61-7777св24) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122032629>.

1.3. Про обов'язок повідомлення іншого з батьків щодо місцеперебування дитини під час воєнного стану

Перебування за межами України не звільняє від обов'язку письмово повідомляти іншого з батьків про місцеперебування дитини, тим більше, якщо такий обов'язок встановлений договором. Введення воєнного стану не є безумовною підставою для звільнення від виконання договірних зобов'язань. Особа має довести прямий причинно-наслідковий зв'язок між форс-мажорними обставинами та неможливістю виконання конкретного зобов'язання

Батько звернувся до суду з позовом до матері свого малолітнього сина, у якому просив розірвати договір, укладений між батьками, про визначення місця проживання малолітнього сина разом із матір'ю, оскільки мати дитини постійно чинить йому перешкоди у спілкуванні з сином, а після оголошення на території України воєнного стану з 24.02.2022 до вересня 2022 року йому не було відомо конкретне місце перебування сина. Лише згодом позивач дізнався, що мати з дитиною виїхала за кордон, однак не надавала батьку точної інформації про місце перебування дитини, перешкоджала спілкуванню і продовжила порушувати умови договору.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, позов задовольнив, оскільки встановив порушення відповідачем умов укладеного між сторонами договору про визначення місця проживання дитини.

Верховний Суд погодився з висновками судів та зазначив, що невиконання одним із батьків умов договору про визначення місця проживання дитини позбавляє іншого з батьків під час військових дій в Україні можливості піклуватися про дитину та права бути поінформованим про місце перебування дитини, що є істотним порушенням умов вказаного договору іншою стороною.

Факт уведення воєнного стану на території України не є імперативною підставою для звільнення від відповідальності та виконання зобов'язання під час існування форс-мажорних обставин. У кожному конкретному випадку особа має довести безпосередній вплив непереборної обставини на можливість виконання нею зобов'язання у конкретних відносинах.

Водночас саме по собі розірвання оспорюваного договору про визначення місця проживання дитини не впливає на права та інтереси дитини і не порушує їх, оскільки в силу закону дитина продовжує проживати з одним із батьків доти, доки інше не буде визначено в установленому законом порядку.

Порушення матір'ю умов договору про визначення місця проживання дитини є істотними, адже батько був позбавлений можливості під час складних життєвих умов забезпечити дитині захист і безпеку, що не відповідало якнайкращим інтересам дитини.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 03 квітня 2024 року № 753/13774/22 (провадження № 61-16131св23) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118258790>.

1.4. Щодо визначення місця проживання малолітньої дитини незалежно від місця її реєстрації (перебування)

Місце проживання дитини з одним з батьків може бути визначене поза межами зареєстрованого місця проживання, зокрема за кордоном. Законодавство не пов'язує визначення місця проживання малолітньої дитини з реєстрацією (перебуванням) у конкретній державі. Вимога про проживання дитини виключно на території України або за місцем реєстрації не має правових підстав, якщо фактичне місце проживання відповідає найкращому забезпеченню інтересів дитини

Мати звернулась до суду з позовом до батька про визначення місця проживання спільних дітей разом з нею, не обмежуючи права відповідача бачитися та брати участь у житті доньок, обґрунтовуючи тим, що шлюб із відповідачем розірвано у жовтні 2022 року, а з грудня 2021 року вона разом із дітьми проживає окремо від їх батька. У березні 2022 року через повномасштабне вторгнення рф переїхала з дітьми до Німеччини, де вони отримали офіційний дозвіл

на проживання, діти навчаються у школі та садочку, вона самотійно їх утримує. Батько не бере участі в утриманні дітей, має судимість та низький дохід, а спілкування з нею характеризується погрозами і насильством.

Батько подав до суду зустрічний позов до матері про визначення місця проживання трьох дітей разом із матір'ю на території України за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання чи перебування, зазначив, що визнає вимоги про визначення місця проживання дітей із матір'ю, водночас заперечує проти визначення таким місцем проживання державу перебування останньої на час звернення до суду з позовом. Вважав, що задоволення позову про визначення місця проживання дітей без визначення їх місця проживання з матір'ю на території України за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування фактично призведе до узаконення виїзду дітей за кордон на постійне проживання без дотримання передбаченої чинним законодавством процедури. Водночас він згоди на виїзд дітей на постійне проживання за межі України не надавав та заперечує такий виїзд. Вказував, що оскільки перебування матері на території Німеччини має тимчасовий характер, то після закінчення воєнного стану мати повинна повернути дітей на постійне місце проживання в Україну, оскільки вона не має права одноосібно приймати рішення про зміну місця проживання дітей.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, задовольнив позов, відмовив у задоволенні зустрічного позову, визначив місце проживання дітей разом з матір'ю, аргументував тим, що визначення місця проживання дітей з матір'ю відповідатиме якнайкращим інтересам дітей, оскільки мати створила належні умови для проживання дітей разом із нею.

Верховний Суд погодився з висновками судів з огляду на таке.

Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла 10 років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає (ч. 4 ст. 29 ЦК України).

Право дитини на місце проживання розкрито через право батьків на визначення місця проживання дитини (ст. 160 СК України). Відповідно до ч. 1-2 ст. 161 СК України якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

У цій справі встановлено, що як мати, так і батько спільних дітей просили суд визначити місце проживання їх дітей разом із матір'ю, проте батько просив визначити місце проживання дітей саме за зареєстрованим місцем проживання або за зареєстрованим на території України місцем перебування матері. Водночас обставин, які б унеможливили проживання дітей із матір'ю, у справі не здобуто.

Верховний Суд зазначив, що фактично між сторонами існував спір щодо участі батька у вихованні спільних дітей.

Також суди встановили, що рішенням Окружного суду міста Лауфен (Німеччина) від 27.06.2023 у справі за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1 стосовно визначення порядку спілкування з дитиною (дітьми) затверджено укладену учасниками справи угоду та визначено порядок участі батька у спілкуванні з дітьми.

Верховний Суд зауважив, що ч. 4 ст. 29 ЦК України не містить вимоги щодо визначення такого місця саме як зареєстрованого місця проживання чи перебування, а отже з її змісту не випливає обов'язок визначати конкретне місце проживання дитини на території певної адміністративно-територіальної одиниці або держави, що, своєю чергою, спростовує посилання позивача за зустрічним позовом на необхідність визначення місця проживання дітей з матір'ю саме на території України.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 28 січня 2026 року № 761/28549/23 (провадження № 61-6019св25) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133719500>.

2. Щодо повернення дитини до звичайного місця проживання

2.1. Про відмову в поверненні дитини до країни постійного проживання за наявності ризику шкоди дитині

Відмова у поверненні дитини до країни постійного проживання є правомірною, якщо доведено серйозний ризик фізичної чи психічної шкоди дитині. При вирішенні спору суд повинен врахувати ступінь адаптації дитини до нового середовища, наявність насильства в сім'ї, загрозу стабільності соціального життя при розлученні з матір'ю, сімейну ситуацію між батьками та забезпечити розумний баланс інтересів сторін у світлі найкращих інтересів дитини

Батько (громадянин Італійської Республіки) звернувся до суду з позовом до матері про забезпечення повернення малолітньої дитини до Італійської Республіки.

На обґрунтування заявлених вимог позивач зазначав, що з січня 2017 року сторони проживали однією сім'єю як чоловік та жінка без реєстрації шлюбу у м. Катандзаро (Італійська Республіка) та мають спільного сина. У березні 2021 року відповідач разом із дитиною вийшла з будинку в м. Тропеа, де вони разом проживали, після чого не давала батьку бачитися з сином. Батьки подали взаємні скарги з обох сторін до цивільного суду Вібо Валентіа. Відносини між ним і відповідачем щодо виховання, місця проживання, утримання сина були врегульовані взаємною угодою, затвердженою судом. Після вирішення питання спільної опіки над сином він зустрічався з сином відповідно до домовленостей. Однак у травні 2022 року відповідач самостійно змінила місце проживання дитини і визначила нове місце проживання в Україні

з порушенням батьківських прав, за відсутності його згоди на зміну постійного місця проживання малолітнього сина. Після втручання МЮОУ йому стало відомо, що відповідач не проти вирішення спору мирним шляхом, але відмовляється повернутися до Італії, та дозволила йому поспілкуватись з дитиною телефоном. Вказував, що дитина володіє італійською мовою й від народження та до вивезення в Україну зростала в Італійській Республіці. Він не надавав письмової згоди на виїзд дитини та переїзд до України, а тому вважав, що незаконне утримання малолітнього сина його матір'ю на території України підпадає під дію Гаазької Конвенції.

Національні суди розглядали справу неодноразово.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився суд апеляційної інстанції, відмовив у задоволенні позову, мотивуючи тим, що повернення малолітньої дитини в Італійську Республіку в сім'ю батька, розлука з матір'ю не сприятиме стабільності соціального життя дитини та не відповідатиме її найкращим інтересам. При цьому суд врахував стосунки, що склалися між батьками дитини, епізоди застосування фізичного та систематичного психологічного насильства щодо відповідачки та її малолітнього сина (присутність при конфліктах), факт позбавлення матері батьківської відповідальності (батьківських прав) щодо малолітньої дитини, кримінальне її переслідування в Італійській Республіці, повну адаптацію дитини до життя в Україні.

Верховний Суд погодився з висновками судів та зазначив, що повернення дитини до країни постійного проживання може бути відхилене, якщо доведено серйозний ризик фізичної чи психічної шкоди дитині, враховуючи адаптацію до нового середовища, насильство в сім'ї та найкращі інтереси дитини.

У цій справі правовідносини виникли у зв'язку з пред'явленням батьком малолітньої дитини вимоги про її повернення до Італійської Республіки згідно з правилами Гаазької Конвенції, до якої приєдналася Україна.

Суди встановили, що існують реальні ризики того, що повернення дитини до Італійської Республіки негативно вплине на дитину, спричинить їй психічну шкоду та не сприятиме забезпеченню якнайкращих її інтересів. При цьому малолітній є громадянином України. На час розгляду справи дитині виповнилося сім років, три роки з яких дитина проживає в Україні, прив'язаний до матері та її родини, вільно розмовляє українською мовою.

Посилання позивача на порушення його прав як батька малолітньої дитини не є підставою для скасування судових рішень, оскільки рішення суду у справі про повернення дитини до держави її постійного проживання повинно забезпечувати не тільки права одного з батьків, а й відповідати найкращим інтересам дитини. При цьому відсутні будь-які перешкоди участі батька у житті сина та відвідування його за місцем проживання.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 24 вересня 2025 року у справі № 718/1867/23 (провадження № 61-6227св25) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130710647>.

2.2. Щодо ухилення від виконання судового рішення про повернення дітей до попереднього місця проживання шляхом подання нового позову

Тривале невиконання судового рішення про відібрання дітей та їх повернення до попереднього місця проживання з матір'ю не може розглядатися як зміна обставин щодо місця проживання дітей. Така обставина не є правовою підставою для задоволення нового позову батька про зміну місця проживання малолітніх дітей, шляхом визначення їхнього місця проживання з батьком

Батько звернувся до суду з позовом про зміну місця проживання двох малолітніх дітей, обґрунтовуючи їхнім тривалим фактичним проживанням разом із ним. Позивач наголошував на наявності тісного психологічного контакту з дітьми та їхній категоричній відмові переїжджати до матері, що, на його думку, є виключною обставиною, яка робить неможливим виконання попереднього судового рішення про відібрання дітей і повернення їх матері.

Суд першої інстанції позов задовольнив, мотивуючи тим, що діти проживають разом з батьком за його місцем проживання, батько створив належні умови для виховання, навчання та розвитку дітей, що відповідає їх якнайкращим інтересам. Суд вважав, що вказані обставини є підставою для зміни місця проживання малолітніх дітей, аніж визначено рішенням районного суду в іншій справі.

Апеляційний суд не погодився з висновками суду першої інстанції, рішення скасував, ухвалив нове судове рішення, яким у задоволенні позову відмовив за недоведеністю, мотивуючи тим, що судове рішення у справі № 672/1292/17 не виконано, виконавче провадження триває. Бездіяльність (самоусунення) органу ДВС у межах виконавчого провадження, як і спротив позивача у цій справі стосовно виконання рішення суду про відібрання дітей є очевидним. Крім того, доньці станом на час розгляду справи апеляційним судом виповнилось 14 років, тобто вона може самостійно обирати місце проживання. У суді першої інстанції донька опитана не була, хоча спір стосується безпосередньо її істотних життєвих інтересів. Не був також опитаний і син, який мав більше 11 років, тобто здатен усвідомлено висловити свою позицію щодо суті спору.

Верховний Суд погодився з висновками апеляційного суду з огляду на те, що зміна обставин відбулася не внаслідок правомірної поведінки батька дітей, а в силу тривалого невиконання рішення суду щодо відібрання дітей та визначення їхнього місця проживання з матір'ю. Звернення до суду з новим позовом не є підставою для ухилення від виконання чинного судового рішення, яке перебуває у процесі примусового виконання. Невиконання рішення суду не створює нових правових підстав для його перегляду чи зміни, а вимагає вжиття заходів примусового виконання.

ЄСПЛ неодноразово встановлював у справах проти України, що неналежний спосіб виконання судових рішень щодо дітей був наслідком недостатньо

розвинутих законодавчих та адміністративних механізмів, які б могли прискорити добровільне дотримання домовленостей із залученням фахівців органів опіки та піклування. Крім того, наявні механізми не передбачали відповідні і конкретні заходи для забезпечення примусового виконання рішення, відповідно до принципу пропорційності.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 19 червня 2024 року у справі № 554/11879/21 (провадження № 61-17053св23) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119880451>.

3. Щодо врахування віку та думки дитини

3.1. З'ясування думки дитини щодо місця її проживання

Відсутність згоди одного з батьків на з'ясування думки дитини не звільняє суд від обов'язку забезпечити реалізацію права дитини бути почутою, оскільки волевиявлення та позиція дитини, яка досягла 10 років, щодо визначення місця її проживання має бути заслухано судом в обов'язковому порядку

Матір звернулася до суду з позовом до батька про визначення місця проживання дитини з нею, посилаючись на те, що після розірвання шлюбу спільна малолітня донька залишилась проживати разом з нею. З 24.02.2022 через воєнні дії у м. Києві вона з дочкою виїхали на захід України, де дитина завершувала навчальний рік дистанційно, що негативно вплинуло як на рівень отриманих знань, так і на здоров'я дитини. Враховуючи порядок перетину державного кордону, їй для виїзду за кордон з донькою потрібен був дозвіл від батька, який відповідач не надав. Визначення місця проживання дитини з матір'ю необхідне для захисту інтересів і прав дитини щодо тимчасового виїзду за кордон на лікування, оздоровлення та відпочинок дитини з матір'ю.

Суд першої інстанції у задоволенні позову відмовив, аргументуючи тим, що на час розгляду справи малолітня проживає разом з матір'ю у Польщі, що сторонами не оспорується. Орган опіки та піклування рекомендував з'ясувати думку дитини та/або провести психологічне обстеження, однак мати не надала згоди ні на з'ясування думки дитини, ні на обстеження. Батько зазначив, що бере участь у вихованні, надає фінансову допомогу, погоджується на тимчасовий виїзд дитини за кордон і спору щодо місця проживання немає, оскільки між сторонами існує домовленість щодо проживання дитини з матір'ю. Суд встановив відсутність спору між батьками щодо місця проживання дитини та відсутність порушеного права позивача, оскільки сторони позасудово погодили проживання дитини з матір'ю, і відповідач цієї домовленості не порушував.

Апеляційний суд не погодився з висновками суду першої інстанції, рішення скасував, ухвалив нове судове рішення про визначення місця проживання дитини разом з матір'ю, враховуючи вік дитини, інтереси дитини, а також

проживання на цей час дитини разом з матір'ю. Судове рішення обґрунтував тим, що саме по собі пред'явлення позову про визначення місця проживання з матір'ю та подальше оскарження рішення в апеляційному порядку дає підстави для висновку, що між сторонами наявні неврегульовані питання щодо місця проживання дитини. Висновок органу опіки та піклування оцінюється судом як один з доказів та не може бути безумовною підставою для задоволення чи відмови у задоволенні позову.

Верховний Суд не погодився з висновками судів, судові рішення скасував, справу передав на новий розгляд до суду першої інстанції з огляду на таке.

Предметом позову у цій справі є визначення місця проживання дитини, якій на момент звернення до суду виповнилось 11 років, відтак в силу вимог ч. 2 ст. 160 СК України її місце проживання визначається за спільною згодою батьків та самої дитини.

Судами встановлено, що ухвалою Святошинського районного суду міста Києва від 30.11.2022 року було зобов'язано Службу у справах дітей та сім'ї надати висновок щодо вирішення вказаного спору. Мати згоди на з'ясування думки дитини не надала, як і на обстеження дитини психологами Міського центру дитини. Враховуючи наведене, керуючись інтересами дитини, рекомендовано врегулювати сімейні відносини за домовленістю (договором), що забезпечить найкращі інтереси дитини.

Під час розгляду справи думку дитини щодо визначення місця проживання заслухано не було, так само як її волевиявлення щодо зазначеного питання не було з'ясовано та відображено, зокрема, у висновку органу опіки та піклування зазначено, що мати дитини згоди на з'ясування думки дочки не надала, хоча представник позивача під час судового засідання вказував, що мати не заперечує проти заслуховування думки дитини.

Отже, суди не заслухали думку дитини, яка досягла відповідного віку, про визначення її місця проживання, що з урахуванням приписів ч. 2 ст. 160 СК України, ч. 1-2 ст. 171 СК України є обов'язковим.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 29 січня 2025 року у справі № 759/8056/22 (провадження № 61-10473св24) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124965507>.

4. Про роз'єднання брата / сестри при визначенні їхнього місця проживання

4.1. Про визначення окремого місця проживання брата / сестри

Окреме проживання рідних брата / сестри, за відсутності доказів негативного впливу на їхній психоемоційний стан, не є безумовною підставою для визначення місця проживання дітей з одним із батьків, якщо між дітьми зберігаються

соціальні зв'язки, відсутні перешкоди для спілкування, вони мають можливість періодично зустрічатися, проводити разом час та підтримувати зв'язок

Батько звернувся до суду з позовом до матері про визначення місця проживання дітей разом із ним, мотивуючи тим, що він постійно займався вихованням дітей (сина та доньки), між якими наявне повне взаєморозуміння та підтримка. Однак їх мати, після свого переїзду разом з донькою для проживання до іншого чоловіка, фактично повністю ізолювала доньку від спілкування як з батьком, так і між собою обох спільних дітей – сина та дочки, між якими, існував міцний соціальний зв'язок, розривання якого шкодить дітям. Згоди між батьками щодо місця проживання їхніх малолітніх дітей не досягнуто, тому вважав, що визначення місця проживання обох дітей разом із батьком відповідатиме якнайкращим їхнім інтересам.

Матір подала до суду зустрічний позов до батька про визначення місця проживання дітей разом із нею, мотивуючи тим, що перебувала у шлюбі з відповідачем, у якому народилися син і донька. Через сімейні конфлікти вона подала позов про розірвання шлюбу, після чого переїхала з донькою до іншого чоловіка. Син залишився проживати з батьком без згоди матері, яка зазнала перешкоди у спілкуванні та вихованні дитини, діти примусово розлучені. Вказувала, що належно піклувалася про дітей, має житло і дохід, тоді як батько зосереджений на роботі й не приділяє синові належної уваги. На її думку, проживання сина з батьком не відповідає інтересам дитини, що підтверджується зауваженнями зі школи щодо його поведінки та зовнішнього вигляду.

Суд першої інстанції позови задовольнив частково, визначив місце проживання сина з батьком, а доньки – з матір'ю, при цьому роз'яснив, що дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів. Батько / мати, у разі визначення місця проживання дітей з матір'ю / батьком, не обмежений / обмежена у своєму праві на спілкування з дітьми, турботі відносно дітей та участі у вихованні дітей і може реалізувати свої права шляхом домовленості з матір'ю / батьком дітей щодо встановлення часу спілкування або за рішенням органу опіки та піклування, або за судовим рішенням.

Апеляційний суд погодився з висновками суду першої інстанції в оскаржуваній частині щодо визначення місця проживання доньки з матір'ю, оскільки це відповідає найкращому забезпеченню інтересів дитини.

Верховний Суд погодився з висновками суду першої інстанції в частині вирішення позовів щодо визначення місця проживання доньки з матір'ю та апеляційного суду, зазначив, що окреме проживання рідних брата і сестри не є підставою для задоволення позову про зміну місця проживання дитини, якщо встановлено відсутність перешкод у їх спілкуванні, оскільки діти мають можливість регулярно спілкуватися, зустрічатись, навчаються в одному закладі,

проживають територіально близько та відсутні докази негативного впливу окремого проживання на їхній психоемоційний стан.

Кожен із батьків має право порушувати питання щодо зміни місця проживання дитини в майбутньому з урахуванням обставин, що матимуть істотне значення.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 06 березня 2024 року у справі № 669/89/22 (провадження № 61-16826св23) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757566>.

5. Щодо поділу батьківського часу

5.1. Про спільну опіку з почерговим проживанням дитини з кожним із батьків

Фактично рівні умови проживання дитини, створені кожним із батьків, наявність доходів у кожного з них, з урахуванням безпекового фактора, особливо у період воєнного стану, сталі соціальні зв'язки дитини є підставою для встановлення спільної фізичної опіки над дитиною шляхом розподілу батьківського часу та визначення днів перебування дитини з батьком та матір'ю окремо, оскільки така модель дозволяє дитині зберегти зв'язок з обома батьками

Мати звернулася до суду з позовом до батька про визначення місця проживання та відібрання малолітньої дитини, мотивуючи тим, що після розірвання шлюбу відповідач самовільно забрав спільну доньку проживати разом із ним та чинить їй перешкоди у спілкуванні з дитиною. Вважала, що батько негативно впливає на незміцнену дитячу психіку доньки (8 років), морально тисне, залякує та налаштовує дитину проти матері, у доньки значно погіршився психологічний та емоційний стан.

Батько подав до суду зустрічний позов до матері про визначення місця проживання дитини з ним, обґрунтовуючи тим, що дитина проживає разом з батьком, відвідує навчальний заклад та гуртки, він слідкує за станом здоров'я доньки, її розвитком, виховує та піклується про неї. У зв'язку з тим, що дитина знаходиться на його повному забезпеченні, він отримав судовий наказ про стягнення з матері аліментів на доньку, який матір не виконує.

Суд першої інстанції у задоволенні позову відмовив, зустрічний позов задовольнив, визначив місце проживання дитини з батьком, взяв до уваги тривале фактичне проживання дитини з батьком (протягом 3 років), наявність сталих соціальних зв'язків за місцем його проживання та відсутність постійного місця проживання матері.

Апеляційний суд не погодився з висновками суду першої інстанції, рішення скасував, ухвалив нове судове рішення, яким частково задовольнив позов, відмовив у задоволенні зустрічного позову, визначив місце проживання дитини з матір'ю, оскільки місце проживання дитини разом з батьком не було

взаємоузгодженим між батьками. Врахував наявність перешкод зі сторони батька щодо участі матері у вихованні доньки, а також необхідність відновлення емоційного зв'язку з матір'ю, що спрямовано на налагодження стабільного емоційного середовища та забезпечення можливості розвитку дитини у безпечному, спокійному середовищі.

Верховний Суд не погодився з висновками апеляційного суду в частині визначення місця проживання дитини, постанову в цій частині скасував, ухвалив в цій частині нове судове рішення, про часткове задоволення позовів, яким визначив порядок проживання (фізичної опіки) дитини з кожним із батьків за відсутності іншої домовленості між ними, з огляду на таке.

За наявності у батьків належних житлових умов, доходів для утримання дитини, відсутності негативних наслідків психологічного характеру для дитини при зміні її місця проживання, а також з урахуванням безпекових факторів, модель спільної фізичної опіки з почерговим проживанням дитини з кожним із батьків забезпечує найкращі інтереси дитини, оскільки надає можливість зберегти зв'язок з обома батьками.

У цій справі суди попередніх інстанцій фактично не розглядали можливість та доцільність застосування моделі спільної фізичної опіки над дитиною (почергового проживання з кожним з батьків за відповідним графіком). Органи у справах дітей зайняли пасивну позицію при вирішенні спору, не надали батьку, матері та дитині належної підтримки, не ініціювали проведення примирних процедур, не надали суду належних висновків щодо порядку вирішення спору.

Водночас у проекті договору між сторонами про участь батьків у вихованні та утриманні дитини було запропоновано визначити певний порядок почергового проживання дитини з кожним із батьків.

Спільна фізична опіка (розподіл батьківського часу) розглядається як координація між дорослими у їхніх батьківських ролях і здатність, у свою чергу, підтримувати та допомагати один одному, особливо у період воєнного стану, має покращити співпрацю між батьками та зменшити ризик потенційних суперечок, оскільки така модель вільна від тягаря переможець – переможений.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 22 травня 2024 року у справі № 643/7509/21 (провадження № 61-2065св24) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119264929>.

5.2. Про вплив зміни місця проживання на стан дитини з особливими потребами (справу розглянуто у відкритому судовому засіданні з викликом учасників справи)

За наявності у дитини особливих потреб або інвалідності суд, визначаючи місце її проживання, зобов'язаний з'ясувати, чи відповідає застосування моделі спільної фізичної опіки (почергового проживання з кожним із батьків) її найкращим інтересам, зокрема з огляду на можливий вплив такої зміни місця

проживання на фізичний та психоемоційний стан дитини, з обов'язковим урахуванням висновків відповідних фахівців

Батько звернувся до суду з позовом до матері про визначення місця проживання дітей з ним, мотивуючи тим, що після розірвання шлюбу між подружжям була домовленість щодо проживання малолітніх дітей з матір'ю, а він мав сплачувати аліменти на їх утримання. Проте у зв'язку з недбалим виконанням материнських обов'язків й залишенням малолітніх дітей (одна з яких є дитиною з особливими потребами) з їх неповнолітньою сестрою (донька від першого шлюбу) на тривалий час, він був вимушений забрати малолітніх дітей проживати до себе.

Мати звернулася до суду з зустрічним позовом до батька про визначення місця проживання дітей з нею, мотивуючи тим, що за домовленістю з батьком діти проживали разом із нею, однак батько самоправно змінив місце проживання дітей, скориставшись тим, що вона на деякий час виїжджала за кордон з робочих питань.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, позов задовольнив, визначив місце проживання малолітніх дітей разом з батьком, у задоволенні зустрічного позову відмовив, мотивуючи тим, що в ситуації, що склалася між батьками після припинення сімейно-шлюбних відносин, батько дітей зайняв більш активну позицію, безпосередньо направлену на забезпечення якнайкращих інтересів дітей, виховання останніх в сім'ї батька спрямоване на розвиток особистості дітей, де батько вживає всіх заходів до інтеграції дівчат у суспільстві, особливо доньки Уляни, яка має розлад аутичного спектру, що відповідає інтересам самих дітей. Врахував психологічний стан дітей, баланс між інтересами дітей, правами батьків на їх виховання та обов'язком батьків діяти лише в їх інтересах.

Верховний Суд погодився з висновками судів попередніх інстанцій з огляду на таке.

При вирішенні питання про застосування моделі спільної фізичної опіки над дітьми (почергового проживання з кожним із батьків) суд враховує не лише бажання батьків та їх рівні можливості піклуватися про дітей, але й особливі потреби дитини, зокрема наявність захворювань, що потребують особливого догляду.

Застосування такої моделі опіки щодо дитини з особливими потребами потребує належного обґрунтування та підтвердження відповідними висновками фахівців щодо відсутності негативного впливу почергової зміни місця проживання на стан здоров'я дитини.

У цій справі батьки не надали належних доказів, зокрема висновків відповідних фахівців, які б підтвердили, що почергова зміна місця проживання не матиме негативного впливу на стан дитини з особливими потребами. Орган опіки та піклування також не висвітлив у своєму висновку вказані

особливості, не розглянув можливість й доцільність застосування спільної фізичної опіки щодо дітей.

Визначення дітям різного місця проживання є недоцільним, проте залежно від зміни життєвих обставин батьків та дітей місце проживання малолітніх може бути змінено в подальшому.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 10 січня 2024 року у справі № 183/3958/20 (провадження № 61-13463св23) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116325692>.

5.3. Оцінка висновку органу опіки та піклування про застосування почергового проживання дитини з кожним із батьків у сукупності з іншими доказами

Спільна фізична опіка з почерговим проживанням дітей з кожним із батьків за наявності позитивного висновку органу у справах дітей відповідає інтересам дітей. Такий режим сприяє співпраці батьків, забезпечує належне виховання та задоволення потреб дітей, а також дозволяє відновити емоційний зв'язок з обома батьками, особливо коли один із батьків самовільно змінив місце проживання дітей та перешкоджав іншому з батьків у спілкуванні з дітьми

Батько звернувся до суду з позовом до матері про розірвання договору, визначення місця проживання малолітніх дітей з ним та стягнення коштів, зазначивши, що після розірвання шлюбу, між батьками дітей укладено договір (квітень 2021 року) про визначення місця проживання дітей та здійснення батьківських прав та обов'язків, згідно з умовами якого визначено місце проживання дітей разом з матір'ю, а батько зобов'язувався брати спільну і однакову участь у забезпеченні життя дітей, мав право вільного з ними спілкування та зустрічей, а також мав сплатити одноразово грошові кошти в рахунок аліментів на утримання дітей до досягнення ними повноліття, надав усе потрібне майно та у разі потреби мав сплатити додаткову грошову допомогу. Однак із дня укладення такого договору діти проживали разом із батьком, а мати не виявляла бажання перевезти дітей проживати до себе, хоча ніяких перешкод у спілкуванні з ними не мала.

Мати подала до суду зустрічний позов до батька про визначення місця проживання дітей разом із нею, зазначивши, що умовами укладеного договору про визначення місця проживання дітей та здійснення батьківських прав та обов'язків визначено, що діти будуть проживати з нею, а батько буде проживати окремо від них. Однак до червня 2021 року вона з дітьми та їх батько спільно проживали за однією адресою й останній завдавав їй фізичної та психічної шкоди, а діти були свідками. Батько неодноразово самовільно, всупереч умовам договору, без відома та дозволу матері змінював місце проживання дітей, у зв'язку з чим вона зверталась до поліції. Зазначала, що постійні зміни батьком місця проживання дітей, неможливість встановити

їх фактичного місця перебування, особливо під час воєнних дій, викликали тривогу за їх життя, фізичний та моральний стан.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, позов задовольнив частково, розірвав договір про визначення місця проживання дітей та здійснення батьківських прав та обов'язків, визначив місце проживання дітей разом із батьком, у задоволенні зустрічного позову відмовив, мотивуючи тим, що діти після розірвання шлюбу (близько 2 років) постійно проживали з батьком, саме він займався їх вихованням, матеріально їх утримував та піклувався. Мати відвідувала дітей лише декілька разів на місяць або спілкувалась з ними по телефону, фактично не беручи участі у їхньому житті.

Верховний Суд не погодився з висновками судів щодо відхилення висновку органу у справах дітей про доцільність застосування почергового проживання дітей з кожним з батьків в частині вирішення позовів про визначення місця проживання дітей, судові рішення в цій частині скасував, ухвалив в цій частині нове судове рішення про часткове задоволення позовів, визначив місце проживання малолітніх дітей почергово з кожним з батьків за встановленим графіком та порядком.

Верховний Суд врахував, що діти тривалий час проживали з батьком, у зв'язку із самовільною зміною ним їхнього місця проживання, вчинення ним перешкод у вільному спілкуванні матері з дітьми, у зв'язку із чим мала місце часткова втрата емоційного контакту, а також те, що орган у справах дітей наголосив на необхідності застосування моделі спільної фізичної опіки батьків щодо дітей, дійшов висновку, що саме спільна фізична опіка батьків сприятиме співпраці батьків та забезпечить належне виховання та задоволення потреб дітей, а тому в інтересах дітей буде саме почергове проживання з кожним із батьків.

Суди встановили, що порушення умов договору про визначення місця проживання дітей та здійснення батьківських прав та обов'язків було допущено батьком, який в подальшому, посилаючись на вказані обставини, заявив вимоги про його розірвання, що свідчить про суперечливу поведінку з боку батька. Мати не втрачала інтересу щодо спілкування з дітьми, вчиняючи дії, спрямовані на з'ясування їх місця перебування.

Часткова втрата емоційного контакту між матір'ю та дітьми зумовлена не її байдужістю, а обмеженням можливості спілкування через дії батька. Заперечення дітей проти проживання з матір'ю були пов'язані зі штучно сформованими пересторогами, а не з небажанням підтримувати з нею стосунки.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 22 травня 2024 року у справі № 754/3063/22 (провадження № 61-928св24) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119419653>.

5.4. Щодо визначення місця проживання малолітніх дітей з урахуванням їхнього емоційного зв'язку

Роздільне проживання малолітніх братів / сестер може завдати психологічну травму, тому при визначенні місця проживання слід враховувати емоційний зв'язок між дітьми, різницю у віці, наявність опіки старшої дитини, відчуття єдності сім'ї, географічну віддаленість та можливість спілкування. Суд зобов'язаний всебічно дослідити докази, включаючи висновки органу опіки та піклування

Батько звернувся до суду з позовом до матері про визначення місця проживання трьох дітей разом з ним, обґрунтовуючи тим, що після розірвання шлюбу два старші сини залишились проживати з ним, проти чого не заперечувала відповідач через проблеми зі здоров'ям. Однак матір створювала штучні перешкоди у спілкуванні з наймолодшим сином, який, на його думку, росте без матері у баби та діда, які не можуть забезпечити належний догляд за дитиною.

Мати подала до суду зустрічний позов до батька про визначення місця проживання трьох дітей разом з нею, вважаючи, що поведінка батька до синів завдає шкоди та негативно впливає на їх розвиток. Посилалась на випадки застосування фізичного та емоційного насильства позивачем відносно молодшого та середнього синів, а також виховання дітей у ненависті до близьких та рідних людей, зокрема й до неї.

Суд першої інстанції позови задовольнив частково, визначив місце проживання двох старших синів з батьком, а молодшого – з матір'ю.

Апеляційний суд погодився з висновками суду першої інстанції в частині визначення місця проживання старших синів разом з батьком з огляду на вік дітей, їхнє бажання проживати з батьком та їхню особисту прихильність до нього. Водночас апеляційний суд не погодився з висновками суду першої інстанції щодо визначення місця проживання молодшого сина з матір'ю, рішення суду в цій частині скасував, ухвалив в цій частині нове судове рішення про визначення місця проживання молодшого сина разом з батьком.

Верховний Суд не погодився з висновками судів, судові рішення скасував, ухвалив нове рішення про часткове задоволення позовів, визначив місце проживання середнього та молодшого синів почергово з кожним з батьків, врахував надані сторонами проекти мирової угоди, з огляду на таке.

Верховний Суд погодився з остаточним висновком органу у справах дітей щодо застосування у сімейній ситуації, з приводу якої існує спір, моделі спільної фізичної опіки батьків щодо дітей. Врахував, що діти тривалий час проживають з батьком, вони мають відповідні соціальні контакти за місцем проживання батька, виявляють більшу прихильність до батька. Однак, вочевидь, діти потребують і материнської турботи та безумовної любові, яка має позитивно впливати на їх розвиток.

При вирішенні питання про місце проживання братів / сестер суди повинні уникати їх розлучення. Визначаючи можливість роздільного проживання дітей, необхідно враховувати емоційний зв'язок між ними, ризик психологічної травми, різницю у віці, наявність опіки старшої дитини над молодшою, відчуття єдності сім'ї, географічну віддаленість місць проживання та можливість спілкування, тривалість попереднього проживання з кожним із батьків, рівень батьківської уваги до кожної дитини.

Суди фактично не розглядали можливість та доцільність застосування моделі спільної фізичної опіки над дітьми (почергового проживання з кожним із батьків за відповідним графіком).

Неповнолітній, який досяг чотирнадцятирічного віку, має право самостійно визначати, з ким із батьків він бажає проживати. У разі виявлення дитиною бажання проживати з одним із батьків суд не може застосувати режим спільної фізичної опіки щодо такої дитини.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 16 лютого 2024 року у справі № 465/6496/19 (провадження № 61-16408св23) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074192>.

5.5. Щодо умов застосування моделі спільної фізичної опіки над дитиною

Модель спільної фізичної опіки застосовується за умови здатності обох батьків забезпечити належне виховання дитини, відсутності доказів шкідливості контактів та наявності позитивного експертного висновку. Почергове проживання має сприяти батьківській співпраці та найвищим інтересам дитини, включаючи потребу в материнській і батьківській турботі. Застосування оптимального варіанта батьківської опіки та поділ батьківського часу у визначеній пропорції є реалізацією принципу найкращих інтересів дитини

Батько звернувся до суду з позовом про визначення місця проживання дитини разом із ним, аргументуючи, що після початку повномасштабної війни він, з міркувань безпеки дитини, організував виїзд матері та дитини до Туреччини, забезпечив житлом та фінансово підтримував. Пізніше донька висловила бажання повернутися в Україну через психологічний дискомфорт та страх, а батько зазначав, що мати прагне використовувати дитину для отримання фінансової допомоги. Батько мав стабільний фінансовий стан і можливість повністю забезпечити дитину, не перешкоджаючи спілкуванню з матір'ю.

Мати подала зустрічний позов до батька про визначення місця проживання дитини з нею, підкреслюючи, що дитина з народження проживала разом із нею, мала тісний емоційний зв'язок і належне забезпечення, а після початку вторгнення тимчасово перебувала в Туреччині під її наглядом. Вона вказувала на власну спроможність забезпечити дитину та стверджувала, що батько незаконно намагається позбавити її переважного права на виховання дитини.

Суд першої інстанції позов задовольнив, визначив місце проживання дитини з батьком, у задоволенні зустрічного позову відмовив, мотивуючи тим, що між батьками малолітньої дитини існує особистий конфлікт, який негативно впливає на їх дочку, а також, що на момент розгляду справи дитина проживала з батьком і висловила бажання надалі проживати разом із ним та не була готова до контактів з матір'ю.

Апеляційний суд не погодився з висновками суду першої інстанції, рішення скасував, позови задовольнив частково, визначив порядок проживання неповнолітньої дитини по чергово з кожним з батьків. Судове рішення мотивовано тим, що застосування моделі спільної фізичної опіки батьків щодо дитини сприятиме співпраці батьків, забезпечить належне виховання та задоволення потреб дитини та спрямоване на повернення матері у життя і виховання дитини, яка потребує як материнського, так і батьківського виховання. Врахував відсутність доказів про неможливість відновлення та підтримання належного емоційного контакту між матір'ю та дитиною або шкідливість таких контактів для дитини, а також висновок експерта щодо можливості по чергового проживання дитини з кожним із батьків.

Верховний Суд погодився з висновками апеляційного суду з огляду на таке.

За наявності тривалого конфлікту між батьками щодо визначення місця проживання дитини, коли обидва батьки належним чином виконують батьківські обов'язки, проживають в одному місті, мають належні побутові умови та в рівній мірі бажують піклуватися про дитину, а обставини, які становлять ризик безпечному розвитку дитини, відсутні, суд уповноважений застосувати модель спільної батьківської опіки з визначенням по чергового проживання дитини з кожним з батьків, що спрямований на «возз'єднання» доньки з матір'ю з урахуванням інтересів батька.

Застосування судом тієї чи іншої моделі батьківської опіки, поділ батьківського часу у визначеній судом пропорції не є виходом за межі позовних вимог про визначення місця проживання дитини, а є застосуванням принципу найкращих інтересів дитини.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 06 серпня 2025 року у справі № 172/491/22 (провадження № 61-497св25) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129582420>.

Подібну позицію викладено у постанові Верховного Суду від 05 березня 2025 року у справі № 199/7566/22 (провадження № 61-15717св24), з текстом якої можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125673487>.

6. Про відсутність спору між батьками щодо місця проживання дитини

6.1. Щодо відсутності предмета спору в разі наявності згоди між батьками про місце проживання дитини

Якщо батьки, які проживають окремо, дійшли згоди щодо того, з ким проживатиме малолітня дитина, і відповідач не заперечує проти фактичного проживання дитини з позивачем, відсутні правові підстави для задоволення позову про визначення місця проживання дитини, оскільки права позивача не є порушеними, невизнаними чи оспорюваними

Батько звернувся до суду з позовом до матері про розірвання шлюбу та визначення місця проживання дитини. Зазначав, що між сторонами було укладено шлюб, в якому народилася донька, шлюбні відносини між сторонами припинено через відсутність взаєморозуміння, донька добровільно вирішила проживати разом з ним.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, відмовив у задоволенні позову про визначення місця проживання дитини, мотивуючи тим, що на час звернення до суду та під час судового розгляду за домовленістю батьків дитина проживає з батьком. Мати під час судового розгляду не заперечувала проти задоволення позовних вимог, просила їх задовольнити. Отже, беззаперечне визнання відповідачем позову у цій справі, її процесуальна поведінка під час судового розгляду, а також встановлені судом у справі обставини свідчать про те, що сторони між собою дійшли згоди відносно того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, а тому задоволення матеріально-правової вимоги позивача у такій ситуації є недоцільним та таким, що не призведе до виникнення бажаних позивачем наслідків, оскільки такі вже досягнуті сторонами з урахуванням їх домовленості між собою.

Верховний Суд погодився з висновками судів, зазначив, що оскільки сторони у справі, які проживають окремо, дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, тобто факт порушення прав, про що стверджує позивач, відсутній, підстав для визначення у судовому порядку місця проживання дитини немає.

Правом на звернення до суду за захистом наділена особа у разі порушення (можливого порушення), невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів і осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси.

У цій справі малолітня дитина проживає разом із батьком, мати дитини як на час подання позову, так і під час розгляду справи в суді не заперечувала

проти цього, підтвердивши тим самим, що сторони дійшли домовленості щодо проживання доньки саме з позивачем.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 15 січня 2025 року у справі № 755/15383/23 (провадження № 61-14116св24) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124521181>.

6.2. Про відсутність підстав для позову щодо визначення місця проживання дитини при фактичному проживанні з батьком

Фактичне проживання дитини з батьком та відсутність заперечення з боку матері щодо місця проживання дитини не свідчать про порушення прав батька та наявність підстав для звернення останнього до суду з позовом про визначення місця проживання дитини разом із ним

Батько звернувся до суду з позовом до матері про визначення місця проживання малолітньої дитини, мотивуючи тим, що самостійно займається вихованням доньки, повністю її утримує, забезпечує належні умови для їх спільного проживання, має стабільний дохід, так як проходить військову службу у військовій частині на посаді бойового медика, має у власності об'єкт інвестиційного будівництва. Шлюб між подружжям розірваний. Мати змінила своє місце проживання та реєстрації, офіційно не працює, власного житла не має, з малолітньою донькою відносини не підтримує, що негативно впливає на дитину.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, у задоволенні позову відмовив, мотивуючи тим, що батьком не доведено, що між сторонами у справі існує спір щодо визначення місця проживання дитини, а тому позов є передчасним.

Верховний Суд погодився з висновками судів, мотивуючи тим, що фактично цей спір щодо місця проживання дитини був ініційований батьком малолітньої доньки, з яким дитина і так фактично проживала та продовжує проживати. Мати дитини не вимагала та не вимагає зміни її місця проживання, а матеріали справи не містять доказів того, що батько дитини забороняє матері бачитися з донькою.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 10 липня 2024 року у справі № 127/16211/23 (провадження № 61-1964св24) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120313836>.

7. Штучні спори, ініційовані з метою звільнення від виконання військового обов'язку

7.1. Щодо визначення місця проживання неповнолітньої дитини з батьком-військовослужбовцем

Позов військовослужбовця, який проходить службу за призовом під час мобілізації, про визначення місця проживання малолітньої дитини може бути кваліфікований як зловживання процесуальними правами, якщо встановлено,

що його метою є штучне створення умов для звільнення з військової служби в особливий період, а не захист інтересів дитини

Батько звернувся до суду з позовом до матері про розірвання шлюбу, визначення місця проживання дитини разом з ним та стягнення аліментів, у зв'язку із самотійним вихованням дитини батьком без участі матері. Позов мотивував тим, що він перебував у зареєстрованому шлюбі, у якому народився син. Зазначав, що шлюбні відносини фактично припинені, спільне проживання та ведення господарства не здійснювалось. Малолітній син тривалий час проживав з ним, де створені належні умови. Він самотійно виховував та утримував дитину. Мати переїхала до своїх батьків, не брала належної участі у вихованні та утриманні дитини, угоди про сплату аліментів не досягнуто, хоча вона є працездатною і не має інших утриманців.

Суд першої інстанції позов задовольнив, зокрема визначив місце проживання дитини разом з батьком за адресою його постійного місця проживання.

Не погоджуючись з рішенням суду першої інстанції, військова частина, яка не брала участі у розгляді справи, оскаржила його в апеляційному порядку.

Апеляційний суд не погодився з висновками суду першої інстанції в частині визначення місця проживання дитини та стягнення аліментів, рішення в цій частині скасував, ухвалив у цій частині нове судове рішення, яким відмовив задоволенні цих позовних вимог, зазначивши, що позов про визначення місця проживання дитини був поданий військовозобов'язаним з метою ухилення від несення військової служби. Зауважив, що військова частина є особою, для якої рішенням суду створені підстави для виникнення обов'язків, які не існували до рішення суду першої інстанції, а тому її права є порушеними оскаржуваним судовим рішенням.

Верховний Суд погодився з висновками апеляційного суду з огляду на таке.

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України (ст. 65 Конституції України).

Порядок звільнення з військової служби визначений ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Фактично у цій справі позов про визначення місця проживання малолітньої дитини пред'явлений військовослужбовцем, який проходить військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, з метою штучного створення умов та обставин, які можуть бути підставою для звільнення з військової служби в особливий період на підставі ч. 4 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Суд апеляційної інстанції слушно звернув увагу на те, що позивач у цій справі намагався застосувати способи захисту сімейних прав, інтересів дитини з метою звільнення від виконання військового обов'язку (проходження військової служби).

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 495/2284/23 (провадження 61-17583св23) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117718210>.

У справі № 495/2284/23 (провадження 61-17583св23) постановлено Верховним Судом окрему ухвалу від 13.03.2024, якою повідомлено Вищу раду правосуддя про виявлені порушення норм матеріального та процесуального права, допущені при розгляді цієї справи суддею Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області.

За відомостями, викладеними в окремій ухвалі Верховний Суд від 13.03.2024 відкрито дисциплінарну справу щодо судді Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області. Про це Вища рада правосуддя поінформувала Верховний Суд на виконання вказаної окремої ухвали КЦС ВС від 13.03.2024 у справі № 495/2284/23 (провадження 61-17583св23).

В окремій ухвалі Верховний Суд зауважив, що поданий ОСОБА_1 позов у справі № 495/2284/23 стосується чутливої категорії справ, у якій перед судом постає питання про забезпечення найкращих інтересів дитини.

Судом першої інстанції, зокрема не дотримано приписів ст. 19 СК України, не повідомлено відповідний орган опіки та піклування про розгляд судом справи про визначення місця проживання малолітньої дитини та відібрання її від матері, не забезпечено участь такого органу у розгляді справи, не витребувано висновок органу опіки та піклування.

Суд першої інстанції при розгляді справи не надав оцінки спроможності / неспроможності кожного з батьків піклуватися про дитину особисто; не встановив рівня емоційних стосунків між дитиною і кожним із батьків; не з'ясував бажання дитини, місце її проживання, навчання тощо. Не враховано судом першої інстанції також те, що позивач на підставі наказу командира військової частини від 09.09.2022 № 203 прийнятий на всі види забезпечення, у зв'язку із чим проживає за місцем безпосереднього несення військової служби.

Згідно з наданими до Верховного Суду поясненнями служби у справах дітей Кароліно-Бугазької сільської ради позивач не звертався до органу опіки та піклування з питанням щодо визначення місця проживання малолітньої дитини разом з ним, жодних документів із суду щодо спірних правовідносин до органу опіки та піклування не надходило, а вжиті органом у справах дітей заходи щодо перевірки умов проживання, виховання та утримання дитини виявилися безрезультатними, оскільки дитина не проживає за адресою, вказаною у позовній заяві, не відвідує навчальні заклади та не перебував на обліку у місцевих медичних установах смт Затоки.

Крім того, прийняття заяви відповідача про визнання нею позовних вимог без встановлення обставин, чи не суперечить таке визнання вимогам закону та чи не порушує права, свободи чи інтереси інших осіб, свідчить про недотримання приписів ч. 4 ст. 206 ЦПК України.

Верховний Суд звернув увагу на доводи військової частини, які знайшли своє підтвердження, як під час апеляційного, так і під час касаційного перегляду

справи, щодо штучного характеру спірних правовідносин та намагання позивача у цій справі застосувати способи захисту сімейних прав, інтересів дитини, з метою звільнення з військової служби під час особливого періоду.

У період введення в Україні воєнного стану та функціонування усіх органів державної влади та ЗСУ в умовах дії особливого періоду, коли постає нагальна необхідність у належному виконанні громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, розгляд справи за позовом військовослужбовця про встановлення факту, що може стати підставою для звільнення з військової служби, без фактичного залучення до участі у справі органу у справах дітей, третіх осіб, для яких рішення суду про задоволення позову створюватиме відповідні обов'язки, а також без належного встановлення усіх обставин справи, повідомлення учасників справи про її розгляд у порядку, встановленому цивільним процесуальним законодавством, свідчать про істотне порушення норм матеріального та процесуального права, що не може залишатися без уваги.

Верховний Суд у цьому контексті зауважив також на доводи відзиву на касаційну скаргу військової частини щодо кількісного критерію справ, розглянутих Білгород-Дністровським міськрайонним судом Одеської області за позовами чоловіків про визначення місця проживання (самостійного виховання дитини) (близько 676 судових рішень), а також факт здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні, внесеному 15.11.2023 до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Тому в окремій ухвалі Верховний Суд постановив повідомити Вищу раду правосуддя про виявлені порушення норм матеріального та процесуального права.

Детальніше з текстом окремої ухвали Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 495/432/23 (провадження 61-17583св23) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117718211>.

7.2. Щодо зловживання мобілізованим військовослужбовцем процесуальними правами при визначенні місця проживання дитини

Позов військовослужбовця про визначення місця проживання дитини, поданий з метою штучного створення підстав для звільнення з військової служби під час особливого періоду, є зловживанням правом та використанням приватно-правового інструментарію всупереч його призначенню. Судові рішення повинні відповідати принципам справедливості та не можуть використовуватися для уникнення виконання встановлених законом обов'язків

Батько звернувся до суду з позовом до матері про визначення місця проживання неповнолітньої дитини разом з ним у зв'язку із самостійним вихованням дитини батьком без участі матері. Позов мотивовано тим, що між сторонами було зареєстровано шлюб, в якому народилася донька, яка після

розірвання шлюбу тривалий час проживала з батьком та перебувала на його повному утриманні. Матір уваги доньці не приділяла, належного піклування та забезпечення не надавала, що свідчить про її самоусунення від виконання належним чином своїх батьківських обов'язків з виховання та утримання дитини.

Суд першої інстанції позов задовольнив, визначив місце проживання дитини разом з батьком.

Не погоджуючись з рішенням суду першої інстанції, військова частина, яка не брала участі у розгляді справи, оскаржила його в апеляційному порядку.

Апеляційний суд не погодився з висновками суду першої інстанції, рішення скасував, ухвалив нове рішення, яким відмовив у задоволенні позову, зазначив, що позов про визначення місця проживання дитини був поданий військовозобов'язаним з метою ухилення від несення військової служби.

Верховний Суд погодився з висновками апеляційного суду з огляду на таке.

Сімейні відносини базуються на засадах справедливості, добросовісності та розумності відповідно до моральних засад суспільства.

Дії учасників сімейних правовідносин мають бути добросовісними, характеризуватися чесністю, відкритістю й повагою до інтересів інших членів суспільства. Водночас учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами, зловживання процесуальними правами не допускається.

Фактично позов пред'явлений військовослужбовцем, який на підставі наказу командира військової частини прийнятий на всі види забезпечення, у зв'язку з чим проживає за місцем безпосереднього несення військової служби, адже проходить військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, з метою штучного створення умов та обставин, що можуть стати підставою для звільнення з військової служби в особливий період на підставі ч. 4 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Використання військовозобов'язаним приватно-правового інструментарію для спроби звільнення від конституційного обов'язку, передбаченого ст. 65 Конституції України, є неприпустимим.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 22 січня 2025 року у справі № 495/432/23 (провадження 61-17548св23) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124808752>.

У справі № 495/432/23 (провадження 61-17548св23) постановлено Верховним Судом окрему ухвалу від 22.01.2025, якою повідомлено Вищу раду правосуддя про виявлені порушення норм матеріального та процесуального права, допущені при розгляді цієї справи суддею Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області.

В окремій ухвалі Верховний Суд зазначив, що позов про визначення місця проживання неповнолітньої дитини у цій справі пред'явлений військовослужбовцем, який проходить військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, з метою штучного створення умов та обставин, які можуть бути підставою для звільнення з військової служби в особливий період на підставі ч. 4 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

У відзиві на касаційну скаргу та в окремих клопотаннях військова частина заявила клопотання про постановлення окремої ухвали і доведення до Вищої ради правосуддя відомостей про допущені суддею суду першої інстанції порушення норм процесуального законодавства та неправильне застосування норм матеріального права. Військова частина вказувала на фіктивність судового процесу, звертала увагу, що Білгород-Дністровський міськрайонний суд Одеської області з 01.01.2022 дотепер ухвалив понад 300 рішень у справах про права дітей у підготовчому засіданні. Обставини цих справ є подібними.

У цій справі, зокрема, роз'яснюючи рішення Білгород-Дністровського міськрайонного суду від 23.01.2023, суд в резолютивній частині ухвали того ж суду від 20.04.2023 зазначив, що «...рішення Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 23 січня 2023 року у справі № 495/432/23 [...] є підтвердженням факту, що ОСОБА_1, самостійно займається вихованням неповнолітньої дитини ОСОБА_3, без участі матері ОСОБА_2».

Результат аналізу резолютивної частини ухвали Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 20.04.2023 дав підстави зробити висновок про те, що суд фактично встановив юридичний факт, а саме факт самостійного виховання ОСОБА_1 неповнолітньої дитини, що свідчить про вирішення судом окремої вимоги, якої заявлено не було.

Верховний Суд звернув увагу на доводи військової частини, що знайшли своє підтвердження під час як апеляційного, так і касаційного перегляду справи, щодо штучного характеру спірних правовідносин та намагання позивача у цій справі застосувати способи захисту сімейних прав, інтересів дитини з метою звільнення з військової служби під час особливого періоду.

У період введення в Україні воєнного стану та функціонування усіх органів державної влади і ЗСУ в умовах дії особливого періоду, коли постає нагальна необхідність у належному виконанні громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, розгляд справи за позовом військовослужбовця про встановлення факту, який може бути підставою для звільнення з військової служби, без фактичного залучення до участі у справі органу у справах дітей, третіх осіб, для яких рішення суду про задоволення позову створюватиме відповідні обов'язки, а також без належного встановлення усіх обставин справи,

неповідомлення учасників справи про її розгляд у порядку, встановленому цивільним процесуальним законодавством, свідчить про істотні порушення норм матеріального та процесуального права, які не можуть залишатися без уваги.

Верховний Суд у цьому контексті звернув увагу також на доводи відзиву на касаційну скаргу військової частини щодо кількісного критерію справ, розглянутих Білгород-Дністровським міськрайонним судом Одеської області за позовами чоловіків про визначення місця проживання (самостійного виховання) дитини (понад 300 судових рішень).

Тому в окремій ухвалі Верховний Суд постановив повідомити Вищу раду правосуддя про виявлені порушення норм матеріального та процесуального права.

Детальніше з текстом окремої ухвали Верховного Суду від 22 січня 2025 року у справі № 495/432/23 (провадження 61-17548св23) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124808753>.

8. Щодо забезпечення позову у справах про визначення місця проживання дитини

8.1. Про обмеження права виїзду дитини за межі України без згоди батька

У період дії на території України воєнного стану доцільним способом забезпечення позову батька про повернення дитини до місця її постійного проживання за межами України є обмеження права виїзду дитини за межі України без згоди батька

Батько (громадянин США) звернувся до суду України із заявою про забезпечення позову до пред'явлення позову про повернення дитини до іноземної держави в порядку Конвенції 1980 року.

На обґрунтування заявлених вимог заявник зазначав, що він перебував у шлюбі з громадянкою України, у якому народилась донька. Сімейні відносини припинилися через тривалі конфлікти. Наразі між сторонами триває судовий спір у Румунії щодо розірвання шлюбу, визначення місця проживання дитини, здійснення батьківських прав та стягнення аліментів, остаточного рішення у справі не ухвалено. У зв'язку з переміщенням матір'ю дитини без його згоди, він мав намір звернутися до суду України з позовом про повернення дитини відповідно до Конвенції 1980 року. Матір, незважаючи на рішення суду м. Ватра-Дорней, Повіт Сучава, Румунія від 22.07.2022 у справі № 491, яким заборонено виїзд неповнолітньої дитини з Румунії в Україну у її супроводі, незаконно перетнула разом з дитиною кордон та виїхала на територію України. Посилаючись на те, що існує загроза подальшого вивезення дитини із України в одну з європейських країн (Італія чи Іспанія), що унеможливить судовий захист прав та інтересів позивача на повернення дитини за Гаазькою Конвенцією 1980 року, батько просив вжити заходів забезпечення позову до пред'явлення позовної заяви, зокрема шляхом

обмеження у праві виїзду за межі України малолітньої та заборони у будь-чиєму супроводі перетинати державний кордон України до набрання законної сили судовим рішенням.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, заяву про забезпечення позову до подання позову задовольнив частково, забезпечив позов шляхом обмеження права виїзду за межі України малолітньої дитини та заборонив у будь-чиєму супроводі перетинати державний кордон України до набрання законної сили судовим рішенням, мотивуючи тим, що забезпечення позову шляхом обмеження у праві виїзду за межі України малолітньої дитини (2017 року народження) у будь-чиєму супроводі до набрання рішенням суду законної сили буде адекватним заходом забезпечення прав позивача.

Верховний Суд погодився з висновками судів в частині обмеження права на виїзд за межі України, вважав адекватним заходом з метою ефективного виконання судового рішення, однак змінив резолютивну частину судових рішень, оскільки вважав доцільним способом забезпечення позову на час вирішення спору обмеження права виїзду за межі України малолітньої дитини без згоди батька до набрання судовим рішенням законної сили, що залишає можливість, у разі настання загрозливої для життя і здоров'я дитини ситуації, її виїзду за межі України в безпечне місце.

У спорах щодо повернення дітей, яких незаконно утримують в державі, відмінній від держави їх постійного проживання, урегульованих положеннями Гаазької Конвенції, можливе вжиття заходів забезпечення позову шляхом заборони дитині у будь-чиєму супроводі перетинати державний кордон України.

Суди врахували суперечливу поведінку матері, яка, заперечуючи проти забезпечення позову у визначений судом спосіб та вказуючи, що обмеження права виїзду за межі України малолітньої дитини становить загрозу для життя її дитини, разом з тим, з власної ініціативи, не зважаючи на встановлену рішенням іноземного суду заборону, ввезла малолітню дитину під час дії воєнного стану з території Румунії в Україну. Отже, в небезпечному, як зазначав батько, середовищі дитина опиналася саме за ініціативою матері.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 31 січня 2024 року у справі № 711/4569/23 (провадження № 61-15691св23) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116890959>.

8.2. Щодо зобов'язання одного з батьків забезпечити щоденне спілкування дитини з іншим із батьків

При перебуванні дитини за кордоном з одним із батьків під час воєнного стану, суд може встановити зобов'язання щодо забезпечення щоденного спілкування дитини з іншим із батьків через засоби відеозв'язку та соціальні мережі як спосіб забезпечення позову. Проте заходи забезпечення позову не можуть

включати примусове виконання такого рішення державним виконавцем та фізичну передачу дитини як компенсацію за втрачене спілкування, якщо дитина знаходиться за межами України

Матір звернулася до суду із позовом до батька про визначення місця перебування дитини разом з нею.

Батько звернувся до суду із зустрічним позовом до матері про визначення місця проживання дитини з ним. Разом з тим подав до суду заяву про забезпечення зустрічного позову, аргументуючи тим, що 14.08.2020 між батьками укладено нотаріально посвідчений договір про їхню участь у вихованні малолітньої дитини, яким визначено порядок спілкування до ухвалення рішення у справі № 756/9059/20. 27.02.2022 мати порушила умови договору, оскільки дитину не передала, за місцем проживання матері її не було, зв'язку з нею не було, повідомлень чи попереджень від матері не надходило.

Справу неодноразово розглядали суди різних інстанцій.

Суд першої інстанції відмовив у вжитті заходів забезпечення позову.

Апеляційний суд не погодився з висновком суду першої інстанції, ухвалу скасував, заяву про забезпечення позову частково задовольнив, зобов'язав матір забезпечити спілкування сина з батьком шляхом відеозв'язку (у разі неможливості – телефонного зв'язку) за визначеним графіком. Своє рішення апеляційний суд мотивував тим, що мати разом із сином перебувають поза межами України на період воєнного стану, тому батько позбавлений можливості із незалежних від нього причин вільно спілкуватися зі своїм малолітнім сином, що призводить до втрати зв'язку між батьком і дитиною.

Верховний Суд погодився з висновком апеляційного суду щодо необхідності зобов'язання матері забезпечити спілкування сина з батьком дистанційно у зв'язку з виїздом дитини за кордон під час воєнного стану та з метою підтримання і відновлення емоційного контакту, що відповідає інтересам дитини.

Водночас Верховний Суд змінив резолютивну частину постанови апеляційного суду, виклав її у редакції своєї постанови, зобов'язав матір забезпечити щоденне спілкування дитини з батьком шляхом відео-або телефонного зв'язку тривалістю до 1 години (за відсутності домовленості – з 19:00 до 20:00) та зазначив, що визначений апеляційним судом час тривалістю 20 хвилин спілкування на тиждень є недостатніми та необґрунтовано обмежує права батька на спілкування з дитиною.

Верховний Суд наголосив на необхідності та важливості контакту дитини з кожним із батьків під час тривалого судового процесу та відсутності остаточного рішення щодо визначення місця проживання дитини, адже батько та мати мають рівні права та обов'язки щодо дитини.

Разом з цим Верховний Суд погодився з висновками апеляційного суду про відсутність підстав для застосування додаткових заходів забезпечення зустрічного позову, зокрема, щодо обов'язку матері надавати контактні дані,

детально регламентувати порядок і тривалість спілкування, відповідати на дзвінки з визначених номерів, забезпечувати присутність дитини під час зв'язку, залучати державного виконавця до контролю, звітувати про спілкування та попереджати про відповідальність за невиконання.

Апеляційний суд обґрунтовано зазначив, що такі вимоги фактично спрямовані на виконання і контроль за виконанням судового рішення, а не на забезпечення або відновлення спілкування між батьком та дитиною.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 01 травня 2024 року у справі № 756/9059/20 (провадження № 61-17719св23) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118840052>.

8.3. Щодо усунення перешкод у спілкуванні з дитиною як тимчасовий захід забезпечення позову

Тимчасові заходи забезпечення позову щодо усунення перешкод одному з батьків у спілкуванні з дитиною під час розгляду справи про визначення місця її проживання є правомірними, якщо вони відповідають інтересам дитини та запобігають розриву психоемоційного зв'язку між батьками і дитиною. Такі заходи не вирішують спір по суті та відповідають зобов'язанням за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод

Мати та батько звернулись до суду з позовами один до одного про визначення місця проживання дитини.

На обґрунтування заявлених вимог мати зазначала, що сторони перебували у шлюбі, у них народилась донька, яка в Україні не мала зареєстрованого місця проживання. Після розірвання шлюбу дитина проживала разом з нею, перешкод батьку у спілкуванні вона не чинила. Після початку повномасштабної агресії вона вивезла дитину спочатку на захід України, а з 12.03.2022 перебувала разом з нею в Німеччині. 13.04.2023, за її твердженням, батько шляхом обману вивіз дитину з Німеччини в Україну. Після повернення в Україну вона звернулася до поліції із заявою про викрадення дитини. Рішенням виконавчого комітету Тетіївської міської ради від 17.07.2023 № 161 визначено порядок участі матері у вихованні та спілкуванні з донькою, однак батько його не виконує і перешкоджає спілкуванню.

Мати звернулася до суду з заявою про забезпечення позову, яку обґрунтувала тим, що відповідач не виконує рішення органу опіки щодо порядку участі матері у вихованні та спілкуванні з дитиною, внаслідок чого донька втрачає контакт з матір'ю та зазнає шкоди психічному здоров'ю. Зазначала, що тривалий розгляд справи без вжиття заходів забезпечення може унеможливити виконання майбутнього рішення суду. Вважала, що запропоновані зустрічі підтримуватимуть зв'язок матері з дитиною, не порушуватимуть прав батька,

є співмірними з позовними вимогами, а негативні наслідки від їх невжиття переважають можливі наслідки від застосування таких заходів.

Суд першої інстанції відмовив у задоволенні заяви.

Апеляційний суд не погодився з висновком суду першої інстанції, ухвалу скасував, ухвалив нове судове рішення, яким заяву задовольнив частково, тимчасово (до набрання законної сили рішенням суду про визначення місця проживання дитини) забезпечив позов шляхом встановлення регулярних зустрічей матері з донькою без присутності батька та інших осіб за визначеним судом графіком за місцем проживання матері, зобов'язав батька забезпечувати надання дитини для таких зустрічей. Зауважив, що батько не має права штучно створювати перешкоди матері спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні і піклуванні, якщо таке спілкування не має негативного впливу на нормальний розвиток дитини і відбувається саме в інтересах дитини.

Верховний Суд погодився з висновками апеляційного суду та зазначив, що з метою недопущення розриву психологічного зв'язку між матір'ю і дитиною з плином часу, забезпечення належного контакту шестирічної доньки з кожним з батьків під час достатньо тривалого судового процесу щодо фізичної опіки над дитиною, який вже триває більше року, та відсутності остаточного рішення щодо визначення місця проживання дитини (встановлення фізичної опіки над дитиною), доцільно забезпечити безперешкодне проведення батьківського часу (спілкування та побачень) матері з дитиною, участі матері у її вихованні.

Застосування судом тимчасового (до набрання законної сили рішенням по суті спору) заходу забезпечення позову шляхом усунення перешкод одному з батьків, з яким дитина на час вирішення спору фактично не проживає, у спілкуванні й вихованні дитини, зобов'язання іншого з батьків вчинити певні дії не свідчить про вирішення судом по суті спору про визначення місця проживання малолітньої дитини.

Такі заходи перебувають у межах виконання органами державної влади позитивних зобов'язань, передбачених ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 03 липня 2024 року у справі № 940/448/23 (провадження № 61-6470св24) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120243633>.

8.4. Про заборону зміни місця проживання малолітньої дитини в порядку забезпечення позову

Заборона вчиняти дії, спрямовані на зміну місця проживання дитини, є належним заходом забезпечення позову у справах про визначення місця проживання

дитини за наявності обґрунтованих побоювань щодо можливого вивезення дитини за кордон без згоди другого з батьків

Мати звернулася до суду з позовом до батька про визначення місця проживання дитини разом з нею.

Батько подав до суду зустрічний позов до матері про визначення місця проживання дитини. Разом з цим звернувся до суду з заявою про вжиття заходів забезпечення позову, шляхом заборони матері особисто або через третіх осіб будь-які дії, спрямовані на зміну місця проживання малолітньої доньки, яка фактично проживає з ним, до набрання законної сили рішенням у справі. Він зазначав, що після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну вивіз доньку з матір'ю до кордону з Польщею, який вони перетнули у березні 2022 року. За кордоном донька зазнавала психологічної та фізичної агресії з боку матері та висловила бажання проживати разом з батьком. Мирно врегулювати цей спір не вдалося. Крім того мати дитини планує переїзд разом з нею за кордон на постійне місце проживання. Донька відмовляється зустрічатись та спілкуватися з матір'ю, хоча батько цьому не перешкоджає.

Суд першої інстанції заяву про забезпечення позову задовольнив, заборонив матері вчиняти дії як особисто, так й із залученням третіх осіб, спрямовані на зміну місця проживання малолітньої дитини, фактичним місцем проживання наразі якої є проживання разом із її батьком, мотивуючи тим, що обраний вид забезпечення позову є доцільним та співмірним з заявленими вимогами зустрічного позову, а невжиття таких заходів може призвести до істотного порушення прав та охоронюваних законом інтересів заявника та утруднити виконання рішення суду в майбутньому.

Апеляційний суд не погодився з висновками суду першої інстанції, ухвалу скасував, ухвалив нове судове рішення, яким відмовив у задоволенні заяви про забезпечення позову.

Верховний Суд не погодився з висновками апеляційного суду, постанову скасував, залишив в силі ухвалу суду першої інстанції, визнав правомірним застосування заходу забезпечення позову у формі заборони вчиняти дії, спрямовані на зміну місця проживання дитини, вважав такий захід виправданим та необхідним за наявності обґрунтованих побоювань щодо можливого вивезення дитини за межі країни без згоди іншого з батьків.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 04 червня 2025 року у справі № 759/11905/23 (провадження № 61-5046св25) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127901036>.

9. Процесуальні питання у спрах про визначення місця проживання дитини

9.1. Про обов'язок доказування у спрах щодо визначення місця проживання дитини в іноземній державі

Перебування одного з батьків разом з дитиною в іноземній державі, з урахуванням введення воєнного стану в Україні, безпекової ситуації, не звільняє від обов'язку доказування у спрах про визначення місця проживання дитини з ним, зокрема, зазначення конкретної адреси перебування з дитиною в іноземній державі, умов середовища перебування дитини за місцем тривалого перебування в іноземній державі та матеріального становища

Батько звернувся до суду з позовом до матері та просив визначити місце проживання дитини разом із ним за місцем його проживання та / або перебування.

Суди встановили, що батько (громадянин Арабської Республіки Єгипет) самовільно без узгодження з матір'ю або за рішенням суду змінив місце проживання сина та чинив перешкоди матері у зустрічах з дитиною. Хоча з моменту припинення між сторонами шлюбних відносин малолітня дитина залишалася проживати разом із матір'ю, що підтверджується як рішенням Святошинського районного суду міста Києва від 10.12.2020 у справі № 591/4388/20, так і не заперечувалося позивачем. Натомість відсутні докази, що мати чинила перешкоди батькові у зустрічах з дитиною. Крім того, суди встановили факти неодноразового звернення відповідача до органів поліції, місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, служби у спрах дітей із заявами про неповернення батьком малолітнього сина матері та створення батьком перешкод матері у зустрічах з дитиною, що свідчить про конфліктні відносини між батьками. Після повномасштабного вторгнення РФ на територію України батько разом із сином виїхав до своєї країни проживання – Арабської Республіки Єгипет, де наразі й проживає дитина.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, у задоволенні позову відмовив, мотивуючи тим, що позивач, заявляючи вимогу про визначення місця проживання сина разом з ним, без вказівки на конкретну адресу, та перебуваючи з сином в Арабській Республіці Єгипет, не надав суду жодного доказу умов середовища перебування дитини за місцем його тривалого перебування в іноземній державі та доказів свого матеріального становища.

Верховний Суд погодився з висновками судів та зазначив, зокрема, що сам факт проживання дитини за кордоном не впливає на вирішення судами України спору про визначення місця її проживання, однак суд повинен оцінити умови середовища перебування дитини за місцем її тривалого перебування в іноземній державі та матеріальне становище того з батьків, хто претендує на проживання дитини з ним.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 06 листопада 2024 року у справі № 756/8947/21 (провадження № 61-6421св24) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122908182>.

9.2. Про обов'язковість вирішення судом клопотання щодо опитування дитини відповідного віку

У справах про визначення місця проживання дитини відповідного віку суди зобов'язані розглянути клопотання про її опитування. Відмова або залишення такого клопотання без належного вирішення становлять процесуальне порушення. З'ясування думки дитини є обов'язковим елементом розгляду спорів про місце проживання, що впливає з принципу забезпечення найкращих інтересів дитини

Батько звернувся до суду з позовом до матері про зміну місця проживання дитини, визначивши місце проживання сина разом із ним, мотивуючи тим, що малолітній син повинен проживати з ним, попри наявність судових рішень про визначення місця проживання дитини разом із матір'ю, оскільки вона не піклується про дитину, не проявляє турботи, не цікавиться успіхами дитини в школі, станом її здоров'я, не піклується про фізичний і духовний розвиток дитини. Син не проявляє бажання спілкуватися з матір'ю. Вважав себе відповідальним батьком, який любить сина та забезпечує всім необхідним, слідкує за станом його здоров'я, розвитком, виховує та піклується про нього, також має з сином чудовий психологічний контакт та прив'язаність один до одного.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, у задоволенні позову відмовив, мотивуючи тим, що з моменту ухвалення рішення Деснянського районного суду міста Києва від 10.09.2021 (справа № 753/2392/21), яким визначено місце проживання малолітнього сина разом з матір'ю, не змінилися обставини, що впливають на вирішення спору. Це судові рішення батько не виконує, його посилання під час нового провадження з таким же предметом спору на можливу зміну обставин не може бути підставою для уникнення виконання іншого остаточного рішення суду у попередній справі. Висновок від 26.01.2024 за результатами психологічного обстеження та психологічного консультативного супроводу дитини висновків судів попередніх інстанцій не спростовує.

Верховний Суд не погодився з висновками судів, судові рішення скасував, справу передав на новий судовий розгляд до суду першої інстанції з огляду на таке.

З досягненням віку 10 років у дитини з'являється право не тільки бути вислуханою і почутою, але й право брати активну участь у вирішенні своєї долі, зокрема у визначенні місця проживання.

Не передбачено шаблонного підходу до розгляду справи за участю дитини, у кожному конкретному випадку суд має підходити розумно та брати до уваги особливості розвитку кожної дитини.

У цій справі позивач подав до суду першої інстанції клопотання про опитування дитини, у задоволенні якого судом відмовлено. В апеляційній скарзі позивач, зокрема, посилався на те, що суд неправомірно відмовив

у задоволенні його клопотання про опитування дитини в судовому засіданні за участю дитячого психолога, яке також продублював його представник, однак вказане клопотання суд апеляційної інстанції не вирішував.

Суди не з'ясували можливість опитування та думки дитини у питанні визначення місця її проживання.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 25 вересня 2024 року у справі № 754/1447/23 (провадження № 61-6119св24) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122135400>.

Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах щодо визначення місця проживання дитини. Рішення, внесені до ЄДРСР (грудень 2023 року – січень 2026 року) / Упоряд.: управління аналітичної та правової роботи Касаційного цивільного суду департаменту аналітичної та правової роботи / Відпов. за вип.: суддя ВС у КЦС, доктор філософії Є. В. Синельников. Київ, 2026. – 40 с.

Застереження: видання містить короткий огляд деяких судових рішень Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. У кожному з них викладено лише основний висновок щодо правового питання, яке виникло у справі. Для правильного розуміння висловленої в судовому рішенні правової позиції необхідно ознайомитися з його повним текстом, розміщеним у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Стежте за нами онлайн

 supreme.court.gov.ua

 fb.com/supremecourt.ua

 t.me/supremecourtua

 @supremecourt_ua

 x.com/supremecourt_ua

 so.supreme.court.gov.ua